

Kitābu'l-Ġunya'nın Yazarı

Semih Tezcan
(Bamberg)

Türk Dilleri Araştırmaları'nın 5. cildinde basılan eleştiri makalesinde Muzaffer Akkuş'un yayınladığı *Kitābu'l-Ġunya* üzerinde durmuş, bu metnin önce Arapça yazılıp sonra Farsçaya, bu dilden Harezmi Türkçesine, daha sonra da Eski Anadolu Türkçesine çevrilmiş olduğu kanısında olduğumu belirtmiştim.¹ Bu ilmihal kitabı yazarının kim olduğu sorunu ise çözümsüz kalmıştı. *Kitābu'l-Ġunya* yazmasını bilim dünyasına ilk kez tanıtmış olan Günay Alpay Kut, metinde bir kez *İmām Kāzī*, bir kez de *Kāzī İmām* olarak geçen ifadeyi özel ad saymazken metni yayınlayan Akkuş, bu noktada duraksama göstermiş, bir yandan *İmām Kāzī*'yi özel ad saymış, öte yandan da "Bunun dışında taradığım yabancı ve yerli kaynakların hiçbirinde ne yazarın kendisi hakkında ne de eseri hakkında bir bilgiye rastlayamadım. Bu zâtın imam mı yoksa kadı mı olduğu hakkında bir bilgi elde edemediğim için bu iki kelimenin ne anlam ifade ettiğini yorumlamakta güçlük çekmekteyim" demişti.² Ben, *İmām Kāzī* ya da *Kāzī İmām*'ın özel ad olup olmadığı noktasında yalnızca Kut Alpay ve Akkuş'un görüşlerini aktarmakla kalmış, fakat kitaba verilmiş olan başlıktan yola çıkarak bu kitabın, hicrî 7. yüzyıldan başlayarak Doğu ve Batı Türkistan'da yazılmış olup başlıklarında *ġunya(t)* sözcüğü bulunan öteki bazı fıkıh kitaplarıyla dolaylı bir ilişkisi olabileceğini ileri sürmüştüm. Ancak söz konusu bu kitaplarla yaptığım karşılaştırmalar *Kitābu'l-Ġunya*'nın doğrudan doğruya bunların birinden çevrilmiş olmadığını ortaya koymaktaydı. Belirlemelerime göre Türkistan'da yazılmış olan

¹ Semih Tezcan, "Kitābu'l-Ġunya, Harezmi Türkçesinden Anadolu Türkçesine Aktarılmış bir İlmihal Kitabı". *Türk Dilleri Araştırmaları*, c. 5, Ankara 1995, 171-210; s. 173 ve 206-209.

² Muzaffer Akkuş, *Kitāb-ı Ġunya. İnceleme - Metin - İndeks - Tıpkı Basım*. TDK, Ankara 1995. 934 s. + 171 s. (tıpkıbasım); bkz. s. 14.

ve başlığında *ğunyat* “bolluk, gönenç” sözcüğü bulunan en eski fıkıh kitabı, hicrî 7. yy.da yaşamış olan *Sadîd ad’dîn al-Kâşğarî*’nin ibadet bilgisi üzerine yazdığı *Kitâb Munyat al-muşallî va ğunyat al-mubtadi*’ idi.

Manfred Götz’ün Türkçe elyazmaları katalogunda³ Osmanlıca bir fıkıh kitabı çevirisi üzerine verilmiş olan bilgi, *Kitābu’l-Ğunya* yazarının kim olabileceği üzerine bir tahminde bulunmama fırsat sağladı. Götz, katalogunun 4. bölümünde, ‘*akā’id* ve ‘*ibādāt* üzerine eserler arasında Berlin Devlet Kütüphanesi’nde Ms. or. oct. 1618 kayıt numarasını taşıyan yazmayı tanıtmıştır.⁴ Bu, İbrāhîm bin Muḥammad al-Ḥalabî’nin (öl. 956/1549) *Muḥtaşar Ğunyat al-mutamallî* adlı eserinin Şeyḫ Seyyid ‘Alî bin İbrāhîm bin Mestān tarafından yapılmış Türkçe çevirisidir ve *Terceme-i İbrāhîm-i Halebî Şerḫ-i Munyat el-muşallî* başlığını taşımaktadır. Götz, Şeyḫ Seyyid ‘Alî’nin kendisi hakkında vermiş olduğu bilgilerden onun 17. yy.da yaşamış olduğu sonucuna varmaktadır. Ḥalebî’nin kitabı *Sadîd ad’dîn al-Kâşğarî*’nin *şalāt* ile ilgili bütün sorunları ele alan *Kitâb Munyat al-muşallî va ğunyat al-mubtadi* başlıklı kitabının *muḥtaşar* şerhidir. Daha başka Türkçe çevirileri de vardır, fıkıh öğretiminde bugün bile başvuru alan tanınmış bir eserdir.

Bizim için önemli olan nokta, Şeyḫ Seyyid ‘Alî’nin çevirisinde, varak 5b’de *Sadîd ad’dîn al-Kâşğarî*’nin *Kitâb Munyat al-muşallî va ğunyat al-mubtadi* adlı eserinin kaynaklarının anılmış olmasıdır. Şeyḫ Seyyid ‘Alî’nin bildirdiğine göre bu kaynaklar: Faḫraddîn bin Manşûr al-Ûzcandî al-Farġānî *Ḳ ā z î ħ ā n*’ın *Hidāya* ve *Fatāvā* başlıklı eserleriyle Muḥammad aş-Şaybānî’nin *Cāmi’ aş-şāġîr* ve *Cāmi’ al-kabîr* başlıklı kitaplarıdır. İşte, *Kitâb al-Ğunya* yazarının kim olduğunu tahmin etmek için bir ipucu veren bu bilgiye daha önce başvurduğum yayınlarda rastlamamıştım.

Sadîd ad’dîn al-Kâşğarî’nin hicrî 7. yy.da yaşadığı bilinmekle birlikte ölüm tarihi belli değildir. Buna karşılık Faḫraddîn bin Manşûr al-Ûzcandî al-Farġānî’nin 15 Ramazan 592/13 Ağustos 1196’da öldüğü bilinmektedir. Eğer Şeyḫ Seyyid ‘Alî’nin aktardığı bilgi doğruysa (bundan şüphe etmek için bir sebep göremiyorum) *Sadîd ad’dîn al-Kâşğarî*, Faḫraddîn bin Manşûr’dan sonra yaşamış ve onun kitaplarından yararlanmıştı.

Faḫraddîn bin Manşûr al-Ûzcandî al-Farġānî *Ḳ ā z î ħ ā n* üzerine

³ Manfred Götz, *Türkische Handschriften. Verzeichnis der orientalischen Handschriften in Deutschland*, c. XIII, 4, Wiesbaden 1979.

⁴ Götz, *Türkische Handschriften*, s. 29-30; söz konusu yazmanın katalogdaki sıra numarası: 33.

ansiklopedilerde kısa bilgi bulunmaktadır.⁵ Bu bilgilere göre Kâzîhân hicrî 6./milâdî 12. yy.da yaşamış bir Hanefî fakihidir, (ölüm tarihi 15 Ramazan 592/13.8.1196). Al-Ûzcandî al-Farġânî diye anılması onun Maverâünnehrli, Fergana bölgesindeki Özkend şehrinden⁶ olduğunu göstermektedir. Abû Hanîfa'nın öğrencisi Muḥammad aş-Şaybânî'nin eserlerini şerh etmiştir. Asıl şöhretini ise *al-Fatâva* ya da *al-Fatâva al-ḥâniyya* diye anılan eseriyle kazanmıştır. Başlığı, bu eserin bir fetvalar derlemesi olduğu kanısını uyarıdır ve diğer fıkıh risalelerine benzer. Ancak Kâzîhân, öteki fakihlerin aksine soyut açıklamalarla ve metodolojiyle fazlaca uğraşmamıştır. Bu da eserinin uygulamacılar arasında, özellikle de Hindistan'da yaygınlık kazanmasını sağlamıştır. *Fatâvî Kâzîhân* başlığıyla 1835'te Kalküta'da 4 cilt halinde, taşbasması olarak basılmıştır. *Fatâvî al-Sirâciya* başlığıyla yine taşbasması

5 *İslam Ansiklopedisi*, c. 6, İstanbul 1977, s. 49; *The Encyclopaedia of Islam*, New Edition, c. 4, Leiden 1975, s. 377. Th. W. Juynboll tarafından kaleme alınmış olan maddeye, yeni baskıda Y. Linant de Bellefonds eklemeler yapmıştır. Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukî İslâmiyye ve İstılahatı Fıkhiyye Kamusu*, c.1, İstanbul 1967 s. 421-2'de yazar, *Kazihan* olarak yer alır. Burada Evzcentli olduğu ve Evzcent'in İsfahan nahiyelerinden olduğu bildirilir. (Arap harfleri yanlış okunmuş: *اوزجند* *Ûzcand*, bu Özkend'in Arapçalaşmış biçimidir, bundan sonraki dipnota da bkz.) Bilmen, öteki kaynaklarda gösterilmeyen *Vâkıat* ve *Elmehazır* başlıklı iki eserinden daha söz eder.

6 Maḥmūd al-Kâşġarî, *Dîvânu luġâti't-turk*'te *kend* sözcüğünü açıklarken: *va minhu yusammâ qaşabatı Farġâna öz kând ay balâd anfusina* der, (bkz. tıpkıbasım, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, s. 173). Dankoff - Kelly çevirisinde şöyle çevrilmiştir: "the chief city (*qaşaba*) of Farġâna is called: *öz kând* meaning 'City of our souls' (*balad anfusina*)" (R. Dankoff - J. Kelly, *Compendium of the Turkic Dialects*, Harvard, Part 1, 1982, s. 270). Besim Atalay'ın Türkçe çevirisinde ise yanlışlık vardır: "Bundan alınarak 'Fergana' kasabasına 'Özkend' adı verilmiştir, 'kendimizin şehri' demektir" (B. ATALAY, *Divanü Lûgat-it-türk Tercümesi*, TDK, Ankara 1939, c. 1. s. 344). Doğrusu: "Fergana'nın (= Fergana bölgesinin) merkez kasabasına 'Özkend' adı verilmiştir" olmalıydı; çünkü Fergana, bir şehrin değil, bir bölgenin adıdır ve Kâşġarî'nin bunu bilmemiş olduğu düşünülemez. Öte yandan Dankoff - Kelly çevirisinde *balad anfusina* 'City of our souls' olarak verilmiş ise de Arapçada *nafs* sözcüğünün "ruh" anlamı yanısıra "kendî, öz" anlamı da bulunduğuna göre bu noktada Atalay'ın çevirisi doğru olabilir.

Her iki çalışmada yanıtıcı olan bir nokta da Özkent şehrinin Arapça adına (*اوزجند*) Türkçe bir yer adı gibi söz dizinlerinde yer verilmiş olmasıdır. Dankoff - Kelly dizininde *özjând* (Part 3, s. 239), Atalay dizininde Türkçeleştirilmiş olarak *Özçent* (*Özçend*). Oysa *اوزجند* *Ûzcand* bu şehrin Arapçadaki adıdır ve *Dîvânu luġâti't-turk*'te sadece açıklamalarda geçer.

olarak h. 1282'de Kahire'de ve h. 1293-95 arasında Laknaw'da yapılmış bir baskısı vardır. Bir diğer baskısı da *Fatāva hindiyya* başlıklı bir fıkıh eserinin h. 1310'da yapılmış olan Bulak baskısının ilk üç cildinde sayfa kenarlarında yer alır. Bu sonuncu 1985-86 arasında Beyrut'ta reprint yöntemiyle yeniden yayınlanmıştır.

Hanefi mezhebinde fıkıh sorunlarına yeni çözümler getirebilmiş, ictehad yapmaya ehil kişilerden biri olarak kabul edilen Kāzîhân, yasama alanında yaratıcılığın bir ölçüde hâlâ mümkün olduğu klasik dönem Hanefi fıkının son fakihi sayılmaktadır.

Bamberg Üniversitesi Arapça okutmanı Dr. Abdulhalim Racab ile birlikte *Kitābu'l-Ġunya*'daki kimi konuları *Fatāvi Kāzîhân*'daki Arapçalarıyla karşılaştırdığımızda iki metin arasında genel olarak benzerlik bulunduğunu, ancak sözcüğü sözcüğüne bir uyum bulunmadığını gördük. Genelde, *Fatāvi* çok daha ayrıntılı bilgi vermektedir, *Kitābu'l-Ġunya* ise bir özet niteliğindedir. Kısacası, *Kitābu'l-Ġunya*, *Fatāvi*'nin çevirisi değildir.

Şimdi yukarıdaki bilgilere dayanarak şu tahminlerde bulunabiliriz:

- 1) Büyük bir olasılıkla *Kitābu'l-Ġunya*, Faḥraddīn bin Manşūr al-Ūzcandī al-Farġānī K ā z î ḥ ā n 'ın Arapçası bilinmeyen, yani bibliyografik eserlere girmemiş olan bir eserdir. Belki de (benim önceki yazımdaki tahminimin aksine) aslı Arapça değil Farsça idi, bu yüzden bibliyografik eserlere alınmamış olabilir. Yazar, bu kitabı “en başta, fakihler derecesine ulaşmamış, fakat kendisini sıradan kişilerden ayrı tutanlar” için yazmış olduğunu özellikle belirtmiştir.⁷ Fakat aslı Türkçe yazılmış olamaz, çünkü Farsçadan çevrilmiş olduğu kesindir. Bu noktada yeni bir kanıtı bu yazının sonuna eklemekteyim.
- 2) *Kitābu'l-Ġunya*'nın elimizde bulunan Türkçe çevirisinde yazar adı olarak geçen *İmām Kāzî* ve *Kāzî İmām* aslında *İmām Kāzîhân*⁸ yerine kısaltılmış ya da bilinçli olarak değiştirilmiş bir biçim olabilir. Kitabı Türkçeye çeviren kişi ya da çekimleyenlerden biri, iki sözcükten oluşan bu özel addaki *hân* sözcüğünü herhangi bir nedenle çıkarmıştır.
- 3) Sadīd ad'dīn al-Kāşġarī'nin kendi kitabına *Kitāb Munyat al-muṣallī va ġunyat al-mubtadi'* başlığını koymuş olması, eserlerinden yararlandığı üstadı belki de hocası olan Faḥraddīn bin Manşūr al-Ūzcandī al-Farġānī

⁷ *Kitābu'l-Ġunya*, tıpkıbasım 1b/11: *evvelā* (yazmada: *ola*, yanlış harekelenmiş) *ol ġişileriçün kim faġihler derecesi*-(12)-*ne yētmeyeler ve dilerler kim ġendü özlerin 'ām ġişilerden* (13) *ayru dutalar*.

⁸ Molla Husrev, *Kaynaklarıyla Büyük İslâm Fıkhı. Gurer ve Dürer Tercümesi*, mütercimi: Arif Erkan, İstanbul 1980, c. 2, s. 105'te *İmām Kādihân* olarak geçiyor.

Ḳ ā z ī ḥ ā n 'ın bir eserinin *Kitābu'l-Ġunya* başlığını taşımış olmasından dolayı olsa gerek.

Kitābu'l-Ġunya'nın Farsçadan çeviri olduğuna ilişkin yeni bir kanıt:

kāf getir- deyimi

Akkuş, *Kitābu'l-Ġunya* 120a7'de geçen *kāf getir-* deyimi karşısına soru işaretiyle “tekrarlamak” karşılığını koymuş, ben de *Kitābu'l-Ġunya* üzerine ilk yazımda⁹ bu deyimim tam olarak anlayamadığımı, gerek Türkçe, gerekse Arapça ve Farsça sözlük ve metinlerde böyle bir deyim rastlanmadığını belirtmiştim. Söz konusu deyim, eserin “tanıklık bölümü”nde (*bāb' uş-şahādāti*) geçer, alt bölüm başlığı bulunmamakla birlikte “tanıklık üzerine tanıklık” konusuna ilişkindir: 120a(6) *kaçan tanuḳ tanuḳı tanuḳlık vèrür olsalar eyle gerek kim (7) lafzıyla sekiz kāf getüre. eyde kim tanuḳlık vèrürüm fülândan kim (8) tanuḳlık vèrdi benüm katumda ki fülânun fülânda biḡ aḳçası vardır dèyü (9) ve bèni gendü tanuḳlığına tanuḳ dutdı ve buyurdı kim ben anuḳçün tanuḳlık (10) vèrem. anuḳ tanuḳlığına ve anuḳ tanuḳlığı üzere tanuḳlık vèrürüm kim fülânun (11) fülânda biḡ aḳçası vardır.* Şimdi aynı konuyu bir başka fıkıh kitabından okuyalım: *Bundan sonra musannıf, şahâdet üzere şahâdetin keyfiyetini şu sözü ile açıklamıştır: Asıl şâhid, fer'a hitâb edip; “benim şu şekilde şahâdet ettiğime şahâdet eyle!” der. Meselâ: “Fülân oğlu fülân fülân, benim yanımda şöyle ikrâr eyledi!” der. Fer' dahi: “Ben şahâdet ederim ki, fülân kimse beni şahâdeti üzerine şu şekilde işhâd eyledi ve benim bu şekilde şahâdetime şahâdet eyle, dedi!” der. Çünkü fer'in şahâdeti ile, aslın şahâdetini ve tahammülü zikretmek mutlaka lâzımdır. Metinde zikredilen ibâre şahâdetin hepsine yeter. Bu mezkûr ibâre, ibârelerin orta hallisidir. Edâ vaktinde fer'in şahâdeti için bundan daha uzun ibâreler vardır. Meselâ kâdînun huzûrunda fer'in: “Ben şahâdet ederim ki, fülân kimse benim yanımda: fülân kimsenin fülân üzerinde şu kadar malı vardır diye şahâdet eyledi ve bu şahâdeti üzerine beni işhâd eyledi ve bana şahâdeti üzerine şahâdet etmeyi emretti. Ben, onun şahâdeti üzerine o şekilde şimdi şahâdet ederim!” demesidir. Bu şahadette s e k i z ş a h â d e t “Ş i n” ı vardır. İlk zikredilende beş “Şin” vardır. Beş “şin” ile olan şahâdetten daha kısası da vardır. Meselâ kâdînun yanında fer'in: “Ben, fülân kimsenin şu*

⁹ Dipnot 1'de gösterilen yazı; s. 196, *Kitābu'l-Ġunya* s. 649 üzerine not.

şekilde *şahâdetine şahâdet ederim!*” demesidir. Bunda iki “şın” vardır ve bir şey eklemeye de ihtiyaç yoktur.¹⁰

Bu alıntıların amacı, *Kitābu'l-Ġunya*'daki *kāf getir-* deyimindeki *kāf* ın Arapça *şahida* eyleminin çekimli biçimlerdeki ve türevlerindeki *şın* karşılığı olduğunu göstermekti. Bu durumda, *Kitābu'l-Ġunya*'nın Farsçadan çevrilmiş olduğunu ve Farsçasında da *kāf āvardan* eyleminin bulunduğunu, bununla da *guvāhī āvardan*¹¹ “tanıklık getirmek” = “tanıklık etmek, tanıklıkta bulunmak” eyleminin kastedilmiş olduğunu kabul etmek zorunludur. Yani, sözlüklere girmemiş olsa bile Farsçada *kāf āvardan*, *guvāhī* sözcüğünün başındaki *gāf* tan¹² dolayı *guvāhī āvardan* yerine kullanılmış olmalıdır. *Kitābu'l-Ġunya*'daki *kāf getir-* ancak bunun ödünçleme çevirisi olabilir. *Kitābu'l-Ġunya*'yı Farsçadan Harezmi Türkçesine çeviren kişi bu deyimini değiştirmeye gerek duymadığına göre *kāf getir-* Harezmi'de anlaşılabilir olmalıdır. Ancak eseri Harezmi Türkçesinden Eski Anadolu Türkçesine aktaran kişi, *kāf getir-* deyiminden ne kastedildiğini anlamış mıdır, kendisi anlamış olsa bile bunu olduğu gibi Anadolu Türkçesine aktarırken, okuyacak olanların anlayıp anlamayacağını düşünmüş müdür, bunu bilemeyiz.

¹⁰ Mollā Husrev (öl. 885/1480), *Durar al-hukkām fī şarh ğurar al-aḥkām* çevirisinin dipnot 8. de gösterilen yayını, c. 4, s. 277.

¹¹ F. Steingass, *A Comprehensive Persian-English Dictionary*, (London 1892) s. 1101 *guvāhī āvardan (dādan)* “to give evidence, to attest”.

¹² Burada haklı olarak şu sorulabilir: *Kitābu'l-Ġunya*'da *g* için üç noktalı *kāf* kullanılmış olduğuna göre, şayet *kāf getir-*, *guvāhī āvardan* yerine geçiyorsa, niçin bu deyimde *kāf* ın üzerine üç nokta konmamıştır? Farsçada *g* harfinin ne zamandan beri *gāf* olarak adlandırıldığını bilmiyorum. Bu harfin yaygın ve herhalde daha eski olan adı bilindiği gibi *kāf-i fārsī* ya da *kāf-i 'acemī* dir.